

КОМУНІКАТИВНИЙ ПРОСТІР НАШОГО БУТТЯ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ МОВНОЇ ВІДНОСНОСТІ Е. СЕПІРА – Б. УОРФА

У цій статті актуалізовано постулати теорії Е. Сепіра і Б. Уорфа, положення аксіологічної прагмалінгвістики, лінгвоемоціології в проєкції на мовну дійсність пострадянського простору, де вербалізовано негативні суспільні процеси, негативні й конфліктні емоції, вияв агресії, що репрезентовано в словотворчості мовних особистостей української й російської лінгвокультур у порівнянні зі специфікою словотворчості, мовної діяльності, що виявлялася в радянський період.

Ключові слова: прагмалінгвістика, лінгвоемоціологія, теорія Сепіра-Уорфа, лінгвокультура, вербалізація, мовна діяльність.

Сліпецькая В.Д. Коммуникативное пространство нашего бытия в аспекте теории Э. Сэпира и Б. Ворфа. В статье актуализированы постулаты теории Э. Сэпира и Б. Ворфа, принципы аксиологической прагмалингвистики, лингвистики эмоций в проекции на языковую действительность постсоветского пространства, где вербализированы негативные процессы, негативные, конфликтные эмоции, агрессия, что репрезентировано в словообразовании в русской и украинской лингвокультурах в сравнении.

Ключевые слова: прагмалінгвістика, лінгвістика емоцій, теорія Е. Сепіра і Б. Уорфа, лінгвокультура, вербалізація, мовна діяльність.

Slipetska V.D. Communicative Space of our Being in the Aspect of E. Sepir-B. Worf Theory of Language Relativity. *The article focuses on the postulates of E. Sepir-B. Worf theory, principles of pragmalinguistics, linguistics of emotions in the aspect of language reality on the post Soviet territory, where negative society processes, negative emotions are verbalized, aggression that is represented in the process of word-formation in Ukrainian, Russian linguistic cultures during the Soviet period, the peculiarities of word-formation have been compared.*

Keywords: pragmalinguistics, linguistics of emotions, E. Sepir-B. Worf theory, linguistic cultures, verbalization, language activity.

Класична теорія мови як діяльності, розроблена В. фон Гумбольдтом, розвинута й удосконалена О. Потєбнею, привертає увагу й сучасних дослідників. Факт взаємозумовленої залежності думки й слова, як відомо, не потребує доказу, проте вимагає нової інтерпретації з огляду на чинність лінгвістичної комунікативно-прагматичної парадигми, наявності нового комунікативного простору.

Достоїнством чи недоліком тієї чи тієї мови, на думку В. Гумбольдта, слід уважати «не те, що спроможна відтворити відповідна мова, а те, на що саме ця мова надихає й до чого спонукає завдяки власній внутрішній силі» [4: 29]. О. Потєбня, як відомо, також наголошував, що за допомогою мови людина усвідомлює й видозмінює зміст своєї думки [9].

Аналіз теорії Е. Сепіра і Б. Уорта та наукових розробок теоретиків сучасного російського й українського мовознавства (Н. Арутюнової, Ю. Апресяна, Ю. Степанова, Ф. Бацевича, Т. Космеди, М. Кочергана, Л. Лисиченко, О. Олексенко, О. Селіванової, О. Ткаченка та ін.) доводить, що мова, якою людина володіє, спілкується, є основою її мовної свідомості, зумовлюючи

відповідне їй світобачення, світовідчуття й світорозуміння, що окреслено в мовній і когнітивній картинах світу як окремої мовної особистості, так і мовної спільноти, лінгвокультури загалом, що зафіксовано у комунікативному просторі мовнокреативної діяльності відповідної лінгвокультури.

Отже, мета цієї наукової розвідки – простежити, як довілля, ідеологія суспільства моделює відповідний комунікативний простір на основі узагальнення специфіки комунікативної практики радянської лінгвоспільноти і лінгвоспільноти пострадянського суспільства в порівнянні із суспільством дореволюційним.

Мова впливає на можливості людей і врегульовує їхні думки щодо оцінки довілля. Вплив мови на мислення, світогляд і поведінку людей пояснюється через розуміння лінгвістичної детермінованості світу, діяльності людей, що відповідно омовлюється, вербалізується. Загальнонауковий принцип відносності пов'язаний з обмеженням його чинності обраною системою відліку. Значну роль у концепції Б. Уорфа відіграє її ключове поняття – «ізоморфність структури мови й структури довілля». «Практична» мова (мовлення) скерована на відтворення довілля, а комунікація – це діалог, обмін мовленнєвими актами, що зреалізуються в інтерперсональних людських стосунках. Визначаючи мету комунікації, мовець надає висловлюванню ілюктивну силу, визначає його призначення, що мотивує й моделює відповідну комунікативну поведінку. Співвідношення певних інтенцій і конвенцій у відповідній дискурсивній практиці виявляється в реалізації ілюктивних актів – мовленнєвих дій, що підпорядковані певним правилам. Якщо мовленнєвий акт відповідає пропозиційному змісту висловлювання, а воно – певній комунікативній ситуації, і дії комунікантів узгоджуються з реальністю, мова й мовна свідомість, система поведінки корелює з мовною поведінкою, то можна стверджувати, що спосіб і характер використання й застосування мовних засобів є «прозорими», референтними до довілля.

Якщо ж пропозиційний зміст не відповідає ситуації, то простежуємо відсутність «прозорості» стосовно ситуації використання того чи того висловлювання, а поведінка мовця вже детермінована не ситуацією, а мовою (мовленням). Наслідком зазначеного процесу є конфлікт мовленнєвої діяльності й дійсності реальної, тобто розходження між словом і ділом.

Соціалістична реальність Радянської держави створила своє «лукаве» мовлення (лозунги, скеровані на позитив, хвала дійсності, використання евфемізмів, що «зашифровувало» реальність або не відповідало їй, високий стиль, надмірна патетика). Слово керувало поведінкою людей, були змодельовані відповідні прецедентні вирази, тексти, які приймалися на віру, не потребували аналізу, хоч їхню нещирість і неправдивість відчували усі члени цього комунікативного простору. Такі лозунги-прецедентні вислови зафіксовані у відомих радянських фільмах, напр.: *Радянський суд найгуманніший суд у світі! Управдом – друг человека! Кадры решают все! Партия – ум, честь и совесть эпохи!* З'явилися словесні штампи, номінації, що відповідно вербалізували суспільство, напр.: *ворог народу, батько народу, батько нації, боротьба за урожай, «відлига» («оттепель»), період застою, перебудова* і под.

Такі словесні штампи керували поведінкою й мовленнєвою насамперед. Маємо феномен, коли за допомогою мови у сфері ідеології творився міф, утопічний світ, що не накладався на реальність. Події цього світу протікали в системі мовленнєвої діяльності, що детермінувала світовідчуття людей.

Конфліктна мовна ситуація веде до конфлікту суспільного, репрезентованого відповідною поведінкою: 1) поведінка людини детермінована не системою об'єктивних фактів, а «словесною масою»; 2) «словесна маса» передбачає реалізацію в певних діях, що такими не є («тверда лінія», «подаліші заходи», «реалізація плану»); семантична структура наведених словосполучень репрезентує деяке абстрактне значення. Відбувається те, що й мотивує будь-який міф, – відсторонення, відчуження від дійсності, реальності.

Термін «відсторонення» належить у названому сенсі А. Лосеву [Див.: 7]. Міф – це метафізична реальність. Відстороненість від реальної дійсності визначає сутність і характер конфлікту слова й реальності. Безперечно, ідеологічна мова радянської епохи обслуговувала один із масових міфів – міф про комунізм.

А. Лосев вважає, що міф зближується з поезією, оскільки суміщає в собі як ознаки поетичної, так і реальної дійсності. Комуністична ідеологія була побудована на поєднанні утопічного й реального. Отже, ідеологічне мовлення – внутрішньо конфліктне. Викладені словесно ідеї втілюються у свідомість мас і спонукають до регламентованих дій, але ідеологічне мовлення приречене на «комунікативну невдачу», оскільки воно відображає викривлену, неправдиву реальність. Ідеологія комунізму вербалізована ключовим словом «всі»: *всі рівні, всім блага за потребами*. Порівн. ключовий лозунг комуністів – «Пролетарі всіх країн єднайтеся!».

Учені зауважують, що вплив мови на діяльність людини менше виявляється в практичних видах її повсякденної діяльності, але виявляється в її дискурсивній повсякденній практиці. На думку М. Бахтіна, авторитарне слово може лише передаватися, а не моделюватися. Авторитарне мовлення не потребує лінгвокреативної діяльності: воно «вимагає від нас визнання і засвоєння, його нав'язують незалежно від ступеня його внутрішньої переконливості для нас; воно з'єднане для нас з авторитарністю» [2: 155]. «Нерухома» й «мертва» структура значення авторитарного мовлення не дає права на мовну рефлексію. Вона вимагає абсолютного й незаперечного визнання.

Дослідники помітили, що під час революції й у постреволюційний період і мова, й чинні традиції знецінюються. Мовні норми й інші цінності ігноруються, створюється «нова мова» [Див.: 10: 126].

Розходження між словом і ділом додалося наявністю ідеологічних стереотипів, певних структур свідомості, що ніби «підміняли» дійсність. Відомо, що масштабні світоглядні ідеї не конструктивні, а регулятивні. Навіть коли вони спираються на знання, на людський досвід, вони лише вказують на «горизонти» шляхів світорозуміння, де мають місце інші, не суто пізнавальні орієнтири. Регулятивна природа світоглядних ідей передбачає обережність, сумнів, творчу думку. Навпаки, догматизм веде до виникнення ідеологічних стереотипів, що здійснюють підміну знань, деформують свідомість й особистість.

Отже, комунікація у заідеологізованому суспільстві спирається на ідеологічний сценарій. Під ідеологічним сценарієм розуміємо систему концептуальних структур, що об'єднуються в процесі категоризації дій, інститутів, об'єктів, і передбачають певну систему дій суб'єкта. Сценарій-стереотип може й не бути вербалізованим. Лексичне забезпечення стереотипів пов'язано з ідеологічним пластом лексики, а також із термінами, що характеризують масову свідомість. Документи й постанови комуністичної партії базувалися на актуалізації модальності «повинності» (рос. «долженствования»). На думку. Н. Арутюнової, «зменшення сутностей (категорій хорошого й поганого) досягається за рахунок примноження модальності. «Хороше» в цьому разі визначається не як те, чого людина бажає (до чого прагне, від чого отримує задоволення), а як те, чого вона повинна прагнути, чого вона повинна бажати, від чого вона повинна отримувати задоволення [1]. Існуючу й пристосовану до цього докільля мову використовували до «повиннісного» буття. Із «оселі буття» (як визначив мову М. Хайдеггер) вона стає «оселею ідеалу» [1: 15–16].

Ідеологічну мову радянського суспільства схарактеризували як деяку міфічну мову не лише мовознавці пострадянського періоду, але й художники слова – представники постмодернізму, що по-новому тлумачили радянські лозунги, радянські комунікативні стереотипи, прецедентні тексти.

О. Розеншток-Хюссі наголошує, що «коли цивілізацію з'їла гниль, у старих людей не вистачає ентузіазму, щоб розповісти молодим про свою віру. І тут – відсутність мовлення. Справа, суворо зауважуючи, не в тому, що молоді не бажає розмовляти зі старими. Справа в тому, що слова, якими обмінюються батьки і діти в епоху упадку, доходять до молодих людей, позбавлені сили переконання. Щось сталося зі змістом мови. Він, схоже, став простим потрясанням повітря, мертвою формулою, скаменілим ритуалом» [Див.: 10: 16]. Мова свідчить про повноцінний чи неповноцінний соціальний зв'язок між мовцем і слухачем. Історичні невдачі, виражені в невдачах комунікативних, нічому не навчили.

Якщо проаналізувати мовні стереотипи сучасного російського й українського суспільства, то побачимо виключно негативні метафори, що також свідчать: у суспільстві не все добре. Риторика реклами, риторика політиків відтворює комунікативні невдачі попереднього комунікативного простору радянського суспільства. Мова реклами й політиків викликає роздратування в суспільстві.

Якщо раніше емоції не вербалізувалися, оскільки радянські люди стримували їх, мовлення було настільки регламентованим, що емоціям місця не було (хіба вони виражалися в розмовному мовленні брутальною лексикою, мотом, використовувалися мовними особистостями з низьким рівнем комунікативної компетенції), то сьогодні мовлення наскрізь просякнуте емоційністю й експресивністю, виражається лінгвокреативна діяльність мовних особистостей, налаштована на омовлення негативної дійсності, що насамперед виявляється в моделюванні своєрідної мовної гри, послідовно репрезентованої в мові ЗМІ.

О. Ільченко уклала словник «Вербалізоване обличчя суспільства», де все зазначене зафіксовано [5]. Отже, за цим словником наш вербалізований простір виглядає як «арена політичних боїв», що приймає «антибіотик демократії» й «атакує слова», відчуває «афганський синдром», де живе «безголова нація», що дивиться «брудний серіал», їсть «бюджетний вінегрет», а «Верховну Раду «лихоманить», «вибори без виборів», хоч і є «виборче меню», «виборчий діамант», «вибухонебезпечна троцькістська фразеологія», а «депутата треба виховати законом», «йде війна компроматів», «війна принципів», ділять «владний пиріг», живе «вовк у державній шкурі», а «вогонь конфліктів не погашено», видають «гарбуз» міністру-соціалісту», здійснюють «гадання на Верховній гуці», роблять «гіркі «солодкі» уроки», заходять у «глухий кут непослідовності», а «глас народу прикручують», «голосують «до запитання», простежуємо «гру в одні ворота», «гру в одну колоду», «гру м'язів» парламенту», забувають «гол у ворота української мови», «державна мова в павутинні», а «демократія на експорт» чи «сидить в окопах», відбувається «духовне перезавантаження», піднімається «духовний меч» і под.

А в словнику А. Нелюби «Лексико-словотвірні інновації» (2010–2011) зафіксовано слова, що номінують здебільшого негативну поведінку нашого сучасника, напр.: *байбачити* – «ставати (бути) байбаком», порівн. приклад з іншими okazіоналізмами, вжитими в контексті: *Дичію, вовчію, темнію, б'ю байдики, себто байдачу* (А. Жикол. Дичію) [8: 11]; *вихозлутитися* – «завершена дія (процес) набуття ознак хохлюя, перейти в стан хохлюя», приклад функціонування: *А чого варті Олійники (слова «оля» немає в російській мові), які вихозлутілися в Олійника?... Про яку мову вони, холоді, дбають...* (ЛУ, 6/10, с. 3) [8: 15–16]; *знеобличитись* – «завершена дія (процес), пов'язана із самознищенням обличчя – позбутися обличчя»: *Проблема в іншому – як не розчинитися в цьому світі, не втратити самоцінності й самоцітності, не знеобличитись, не примножити кількість народів, які не відбулися* (ЛУ, 19/10, с. 4) [8: 36]; *кошмарити* – «дія (процес), пов'язана з кошмаром (творення кошмарі)»: *Каже: не треба кошмарити бізнес. А що відбувається за його правління?* (Країна, 14/10, с.35) [8: 42]; *одебільювати* – «дія (процес), пов'язана з дебітом (робити когось дебітом)»: *Радіо й телебачення бомбують і одебільюють. Там не ставлять ані класичну музику, ані народну* (Країна, 6/11, с. 10) [8: 58–59]; *збидлення, «збидліти»*, – «дія, пов'язана з набуттям якостей бидла», а також *дебільзація, зідіочування*: *...(є таке англійське слово debilitation, – схоже за звучанням на слово «дебільзація» – тобто зідіочування, збидлення) суспільства, викорінення історичної пам'яті народу...* (ЛУ, 25/10, с.1) [8: 34–35] і под. Як бачимо, останній приклад засвідчує, що загальний процес впливу англійської мови торкається тлумачення внутрішньої форми, де репрезентовано, власне, негативну ознаку для більшої її увиразнення. Англійська мова виступає тут у функції авторитетного джерела для пояснення контекстуального значення. Цікаво, що таке «тлумачення» подано в газетному тексті. Однак, є й негативне сприйняття англійського впливу, де це пов'язано із невластивими характеристиками іншої культури: простежуємо негативне ставлення до англійської форми звертання «сер», оскільки щоб бути «сером», треба належати до іншої

лінгвокультури, порівн.: *серкати* – «дія (процес), пов'язана з шанобливим звертанням *сер* (звертатися, називаючи цим словом)»: – *Сер! Я приймаю Вас у лицарі.* – *Не треба мені серкати* (м/ф «Тачки 2», переклад 2011) [8: 79] і под.

У сучасному російському дискурсі значущим вважаємо актуалізацію лексеми *беспредел*, особливо в словосполученні «языковой беспредел». Н. Валгіна зауважує: «Словосполучення «языковой беспредел» почали вживати поряд з іншими, де активно виявляється внутрішня форма цього колишнього жаргонного слова (відсутність міри в чому-небудь, що оцінюється негативно), – *административный беспредел, беспредел власти, армейский беспредел* та ін. Це слово стало настільки широко вживаним (у різних контекстах), що навіть у словниках воно набуло нових поміток, зокрема в Словнику С.І. Ожегова, Н.Ю. Шведовой 90-х років видання слово репрезентовано з поміткою «розм.», хоча до цього періоду зазначене слово взагалі не містилося в названому словнику, оскільки вважали, що воно належить до кримінального жаргону. Сучасна популярність слова не могла бути непоміченою в лінгвістичному середовищі: йому присвячують статті, багато місця в монографіях» [3: 44]. Власне й вище наведені приклади слововживання української мови засвіжчує, що багато зусиль мовотворців скеровано на вербалізацію смислу «надмірний негатив».

Отже, риторика комуністичного суспільства була міфічною, стриманою, лукавою, неправдивою, імпліцитною, породжувала недовіру, недовомки, була приречена на «комунікативні невдачі». Мовна особистість була пасивною.

Сучасний комунікативний простір репрезентує мовну агресію, вербалізує негативні емоції, омовлює негативну дійсність, виражає підвищену емоційність й експресивність мовних особистостей, що характерно для національного характеру українців і росіян, мовних особистостей зазначених лінгвокультур. Характерний для мовної особистості українців м'який гумор перетворився на гірку іронію, гострий сарказм. Простежуємо відсутність усталених штампів. Однак змодельовані нові мовні образи, що викривають «хвороби» суспільства. З'являються нові мовні одиниці, запозичені з інших мов або розмовного мовлення, сленгу, злодійського аргю і под.

Звичайно, негативне сприйняття дійсності, негативна мовна поведінка мала місце і в давні часи існування української й російської нації, про що свідчать паремії – прислів'я, приказки, прокляття, погрози, мудрування і под., хоча в них, як видається, більш послідовно виражається м'яка вдача української національної особистості.

Отже, мовний портрет, удача представників російської й української лінгвоспільноти сьогодні змінилися. Аналіз мовного матеріалу однозначно показує зміни в моделюванні мовної особистості українця й росіянина. Вона налаштована на вербалізацію переважно негативних ознак і дій, припущення особистості, викид негативних емоцій, що породжує конфліктну комунікацію.

Перспективою дослідження є проекція чинності теорії Е. Сепіра й Б. Уорфа на сучасне мовлення представників англійської лінгвокультури.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Арутюнова Н.Д.** Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт : [монография] / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. **Бахтин М.М.** Вопросы литературы и эстетики : [монография] / М.М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 504 с.
3. **Валгина Н.С.** Активные процессы в современном русском языке : [монография] / Н.С. Валгина. – М. : Логос, 2001. – 304 с.
4. **Гумбольдт В.** Избранные труды по языкознанию : [монография] / В. Гумбольдт. – М. : Наука, 1984. – 396 с.
5. **Ільченко О.А.** Вербалізоване «обличчя» сучасного суспільства: словник метафоричних словосполучень української преси (2000-2010 рр.) / О.А. Ільченко. – Харків, 2012. – 198 с.
6. **Космеда Т.А.** Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування та розвиток категорії оцінки. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.
7. **Лосев А.Ф.** Миф. Число. Сущность : [монография] / А.Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1994. – 920 с.
8. **Нелюба А.** Лексико-словотвірні інновації. 2010-2011): Словник. А. Нелюба. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – С. 11 (100 с.).
9. **Потебня А.А.** Мысль и язык / А.А. Потебня // Слово и миф. – М. : Правда, 1989. – С. 17–200.
10. **Розеншток-Хюсси О.** Речь и действительность : [монография] / О. Розеншток-Хюсси. – М. : Лабиринт, 1994. – 272 с.